

Hohlpenningar i centrala Tyskland

Av Roger Svensson

I denna artikel fortsätter analysen och klassificeringen av tyska hohlpenningar med fokus på centrala Tyskland. Av speciellt intresse är regionen Thüringen som präglade många olika typer med bokstäver på randen som namnger myntorten. Spår på randen visar dessutom att prägningstekniken för Thüringens hohlpenningar förändrades över tiden.

Södra Niedersachsen

Brakteater var vanliga i södra Niedersachsen under högmedeltiden (1150–1300) med ett antal viktiga myntorter såsom Braunschweig, Hildesheim, Helmstedt, Goslar och Hannover. Hohlpenningar började präglas runt 1300. De har nästan alltid glatt rand utan bokstäver på randen. Regionens hohlpenningar har ofta en relativt hög vikt på 0,40–0,60 gram, vilket förklaras av att de var huvudmynt i flera myntorter – ibland ända in på 1400-talet.

Braunschweig är den myntort som präglat flest olika hohlpenning-typer (minst 120 stycken), eftersom staden fortsatte med årliga myntindragningar fram till 1412. Hohlpenningarna var huvudmynt i Braunschweig ända fram till detta årtal. Motivet är alltid ett stilistiskt vänster- eller högervänt lejon med något attribut såsom stjärna, halvmåne, hjul, kors, hjälm eller bokstav antingen ovanför eller under lejonet. *Bild 1–4*. Även nominalen obol (½ penning) förekom. Efter 1412 infördes en långlivad hohlpenning med motsvarande obol. *Bild 5*.

Biskopsdömet Hildesheim präglade brakteater med myntindragningar som upphörde cirka 1320. Därefter utgavs en tvåsidig penning (Marienfennig) som huvudmynt till cirka 1360. Under en trettioårsperiod

(1362–1392) återinfördes brakteater i form av hohlpenningar som huvudmynt som drogs in årligen. Dessa har som huvudmotiv en gotisk bokstav. *Bild 6–7*. Senare under 1400-talet präglades mindre hohlpenningar som skiljemynt. *Bild 8*.

En tredje viktig myntort var Hannover som präglade hohlpenningar med en hjälm med buffelhorn och något litet attribut i mitten. *Bild 9–10*. Den sista viktiga utgivaren av hohlpenningar i regionen var Goslar. Hohlpenningarna har som motiv Simon och Judas, ett fågelhuvud eller stadens skyddshelgon St. Matthias. De gavs ibland ut som scherf-valör. *Bild 11–12*. I övrigt präglade myntorterna Minden, Einbeck, Göttingen och Northeim hohlpenningar – ofta med en bokstav som huvudmotiv. *Bild 13–15*.

Brandenburg

Regionen Brandenburg slutade med brakteater omkring 1250. Därefter präglades tvåsidiga mynt med valören en penning. Under 1400-talet präglades hohlpenningar som påminner om dem från Hansans städer i norra Tyskland. De har för det mesta strålrand, men även glatt rand förekommer. Hohlpenningarna har en vikt på 0,25–0,40 gram och en diameter på 15–17 mm. Även nomina-

1. Braunschweig, staden, 1296–1412.
Penning. 0,50 g, 21 mm.
Denicke 269, Kestner 881.

2. Braunschweig, staden, 1296–1412.
Penning. 0,63 g, 21 mm.
Denicke 285, Kestner 913.

3. Braunschweig, staden, 1296–1412.
Penning. 0,60 g, 20 mm.
Gotiskt M ovanför lejonet.
Denicke 292, Kestner 929.

4. Braunschweig, staden, 1296–1412.
Penning. 0,47 g, 20 mm.
Denicke 336, Kestner 985.

5. Braunschweig, staden, efter 1412.
Penning. 0,53 g, 20 mm.
Denicke 343, Kestner 993.

6. Hildesheim, anonym biskop, 1362–92.
Penning. Gotiskt N. 0,39 g, 20 mm.
Mehl 287.

11. Goslar, staden, efter 1290.
Penning. 0,38 g, 19 mm.
BBK 1h.

16. Salzwedel, kurfurste
Friedrich II, 1440–70.
Penning. 0,40 g, 15 mm.
Bahrfeldt II:2.

7. Hildesheim, anonym biskop, 1362–92.
Penning. Gotiskt T. 0,47 g, 18 mm.
Mehl 294.

12. Goslar, staden, 1350–1500.
Scherf. 0,36 g, 14 mm.
BBK 7h.

17. Salzwedel, kurfurste
Friedrich II, 1440–70.
Scherf. 0,21 g, 14 mm.
Bahrfeldt II:21b.

8. Hildesheim, domkapitel, 1435–1500.
Penning. 0,36 g, 18 mm.
Mehl 313.

13. Minden, biskop Wulbrand
von Hallermund, 1406–36.
Penning. Gotiskt M. 0,29 g, 16 mm.
Stange 52.

18. Stendal, kurfurste
Friedrich II, 1440–70.
Penning. 0,28 g, 16 mm.
Bahrfeldt II:19.

9. Hannover, staden, 1322–1437.
Penning. 0,58 g, 18 mm.
Welter 278g.

14. Einbeck, staden, 1400-talet.
Penning. Gotiskt E. 0,37 g, 17 mm.
Buck 1a.

19. Frankfurt an der Oder,
markis Joachim I, 1499–1535.
Penning. 0,30 g, 16 mm.
Bahrfeldt II:77.

10. Hannover, staden, efter 1437.
Penning. 0,32 g, 15 mm.
Welter 280a.

15. Göttingen, staden, 1400-talet.
Penning. Gotiskt G. 0,32 g, 17 mm.
Schrock 4.

20. Krossen, okänd utgivare, 1500–50.
Hohlheller. 0,34 g, 15 mm.
Bahrfeldt II:81.

len hohlscherf (½ penning) slogs här, men inte hohlblaffert (2 penningar). Ofta är huvudmotivet en örn eller en hjälm.

Viktiga utgivare av hohlpenningar var myntorterna Brandenburg, Stendal, Salzwedel och Frankfurt an der Oder. Bild 16–19. Från slutet av 1400-talet präglades till sist hohlheller i några myntorter, bland annat Krossen och Frankfurt an der Oder. Bild 20.

Thüringen

Thüringen är den region som tillsammans med norra Tyskland där flest städer har präglat hohlpenningar. I Thüringen startade präglingen av hohlpenningar omkring 1335. De var redan från början skiljemynt till huvudtypen groschen. I början av 1300-talet var Prag-groschen huvudtyp men denna trängdes senare ut av Meissen-groschen, som präglades i stora mängder i Freiberg från cirka 1338. Bild 21–22. Groschen var en överregional mynttyp. Det var furstarna som hade mynträtten för groschen, medan städerna ofta var ansvariga för präglingen av hohlpenningar. Städerna betalade en avgift till fursten eller så förvärvade man mynträtten för hohlpenningar.

En Meissen-groschen var lika med nio hohlpenningar från Gotha under 1300-talet. Växelkursen kunde emellertid variera för olika städer, eftersom vikt och silverhalt för hohlpenningarna varierade mellan städer. Det är inte känt hur ofta motiven på hohlpenningarna ändrades, men myntorten Gotha hade sex olika typer mellan 1335 och 1380.

Fem myntorter (Gotha, Eisenach, Jena, Weissensee och Langensalza) i västra och centrala Thüringen bildade en myntunion i 1381 (se understrukna myntorter på Karta 1). Bild 26–33. Idén var att myntverken skulle prägla hohlpenningar ”av samma skrot (0,375 g) och korn (0,281 g)” som kunde vara giltiga i varandras städer. Silverhalten var alltså 75 procent.

Nästföljande år, 1382, bildades en liknande myntunion i norra Thüringen av sex städer (Nordhausen, Ellrich, Kelbra, Stolberg, Heringen och Bleicherode) (se kursiva myntorter på Karta 1). Bild 23–24, 34–36. Båda myntunionerna hade samma bruttovikt (skrot) på sina hohlpenningar, men de i norr hade högre finvikt (korn) och halt. Skattfynd visar att många myntorter präglade hohlpenningar tills 1465. Bild 37–45. Under 1400-talet sjönk silverhalten i Meissen-groschen och myntförsämringarna följde även för hohlpenningarna, som då fick en halt på 30–50 procent. Efter 1465 är det bara Erfurt, Mühlhausen och Eisleben som fortsätter med hohlpenningar, men då i formen av hohlheller. Bild 46–47.

Utmärkande för hohlpenningarna från Thüringen är att: 1) myntorten är förkortad med 4–6 bokstäver på randen; 2) diametern är relativt stor (15–20 mm); 3) randen är bred och glatt, så att bokstäverna får plats; och

4) huvudmotivet har en för hohlpenningar relativt fin stil. Exempel på förkortningar är ISENAOH som står för Eisenach, ihENE för Jena, NORTH för Nordhausen och NVEMB för Naumburg, se Tabell 1. Ett undantag är Erfurt som skrev stadens skyddshelgon St. Martin på randen, MARTIN. Bild 44–45.

Tabell 2 visar hur man kronologiskt kan datera hohlpenningarna i Thüringen 1335–1465. Dels förändrades diameter och vikt, men framför allt hur man skrev bokstäver och detaljer på randen. Efter 1380 föregås bokstäverna av ett kors eller annan detalj och efter 1410 förekommer det dessutom ibland detaljer (kors, punkter eller stjärnor) mellan bokstäverna.

Hohlpenningarna från Thüringen kan även dateras genom att undersöka spår efter präglingstekniken på randen. Tekniken för hohlpenningarna förändrades nämligen över tiden. Från 1250-talet introducerades en

Karta 1. Myntorter i Thüringen som präglade hohlpenningar 1335–1465.

Tabell 1. Bokstäver på randen på hohlpenningar från Thüringen 1335–1465.

Myntort	Bokstäver
Arnstadt	ARNSTE(TE)
Eisenach	ISENAOH, ISEN(A), YSENA eller ISEH
Eisleben	ISLE(IB)
Ellrich	ELRI eller EL
Erfurt	MARTIN(I) eller MART
Gotha	GOT(h)A
Jena	IHENE
Kelbra	KELB
Landsberg	LAND
Langensalza	SALS(Z)A
Merseburg	MERSEB
Mühlhausen	MOIH(V)
Naumburg	NVWE(N)B eller NVEMB
Nordhausen	NORT(h)
Saalfeld	SALVELT eller SAL(V)ELD
Schmalkalden	SMELKEL, SMALKAL(D) eller SMALD
Schwarzburg	SCABVR
Stolberg	STOLB eller STAL(B)
Weimar	WIMAR
Weissenfels	WISAFELS
Weissensee	WISSEN eller WIZENS(E)
Zeitz	CICZ

21. Prag-groschen, kung Johan von Luxemburg, 1310–46.
+DEI GRATIA REX BOEMIE/IOHANNES PRIMVS)
(GROSSI PRAGENSES. 3,80 g, 29 mm.)

22. Meissen-groschen. Freiberg, markis Friedrich II, 1323–49.
Präglad ca 1338. +FRID DI GRA TVRING LMGRAV)
(+GROSSVS MARCH MYSNENSIS. 3,56 g, 25 mm.)

kappa som övre präglingens verktyg när brakteater präglades (se vänster del av Bild 25). Kappan har ett koniskt hålrum som inte är så djupt där man bäddar in ett mjukt material som läder eller bly. Kappan kommer att omsluta hela plantsen. Konsekvensen blir att det mjuka underlaget inte längre rör sig i sidled vid präglingen och man undviker att brakteatern blir svagpräglade i kanterna. En annan effekt är att ytterkanterna på brakteaten blir rundade vänt mot åtsidan.

Präglingens verktyget hylsan utvecklades från kappan (se höger del av Bild 25). Man har daterat de första hylsorna till början av 1400-talet. Hylsans hålrum är djupare men mindre koniskt än kappans hålrum. En annan skillnad är att bara en del av hylsans hålrum fylls med mjukt material. Plantsen måste därför vara anpassad till hylsans storlek. Om plantsen inte är perfekt rund kommer en skarp kant att uppstå i riktning mot åtsidan vid präglingen med hylsa.

Man har konstaterat att hohlpenningar i Thüringen före 1380 är

präglade med kappa och efter 1410 med hylsa. En viss osäkerhet råder för perioden 1380–1410. Två hohlpenningar från Nordhausen som har rundade respektive skarpa kanter och som präglats med kappa och hylsa visas på Bild 23–24.

Övriga regioner

Liksom Thüringen präglade myntorterna i Hessen brakteater som huvudmynt fram till cirka 1300. Även Hessen började prägla hohlpenningar på 1330-talet. Viktiga myntorter var Schmalkalden, Eschwege och Kassel. Bild 48–50. Hohlpenningarna från Hessen påminner mycket om dem från Thüringen. De har ungefär samma storlek och vikt, men har antingen bokstäver eller punkter på randen.

I Magdeburg präglades brakteater från 1150-talet till början av 1400-talet. Tillsammans med Braunschweig var Magdeburg den myntort som fortsatte längst med årliga myntindragningar av brakteater en bit in på 1400-talet. Under denna långa period förändras brakteaternas myntfot; mindre diameter, lägre

Hohlpenningar från Nordhausen präglade med kappa respektive hylsa

23. Nordhausen, stadspprägling, 1350–60.
Krona över två örnar.
NORT. 0,39 g, 18 mm.

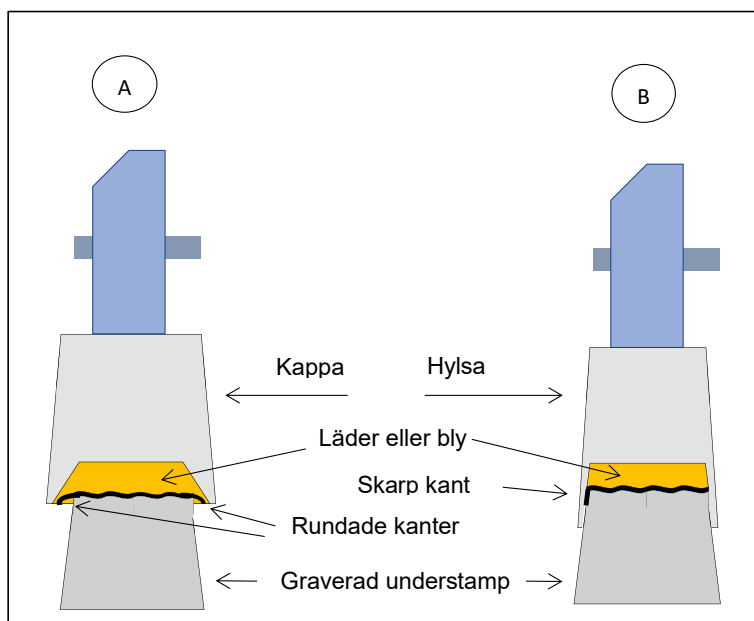

24. Nordhausen, stadspprägling, ca 1450.
ÖRN. NORTH. 0,41 g, 18 mm.

Tabell 2. Kronologisk klassificering av hohlpenningar från Thüringen 1335–1465.

Tidsperiod	Diameter	Vikt	Kännetecken
1335–1350	17–20 mm	0,37–0,45 g	Bokstäver på randen utan detaljer. Prägling med ”kappa”.
1350–1360	15–17 mm	0,33–0,37 g	
1360–1380	14–16 mm	0,33–0,37 g	
1380–1400	15–17 mm	0,37–0,45 g	Bokstäver på randen som startar med ett kors.
Ca 1400	14–16 mm	Stor variation	
1410–1444	16–19 mm	0,28–0,39 g	Bokstäver på randen som startar med ett kors. Cirkclar, punkter, stjärnor eller rosetter ofta mellan bokstäverna. Prägling med ”hylsa”.
1444–1465	17–19 mm	0,32–0,40 g	

Källa: Arnold (2003:126–27).

25. Effekter på hohlpenningarnas kanter när kappa och hylsa används.

vikt och högre relief. En bit in på 1300-talet hade de samma utseende som hohlpenningar, men var alltså inte skiljemynt. Bild 51 och 52.

Andra regioner som sporadiskt präglade hohlpenningar och hohlheller var Harz (speciellt Halberstadt och Quedlinburg), Anhalt och Sachsen. Bild 53 och 54.

Bild 26–54 visas på sidorna 157–158.

Detta är en fortsättning på artikeln ”Hohlpenningar – senmedeltidens skiljemynt” som publicerades i SNT 2019:4. Artikeln är finansierad med forskningsmedel från Sven Svenssons stiftelse för numismatik, Gunnar Ekströms stiftelse för numismatisk forskning och Stiftelsen Olle Engkvist Byggmästare.

FOTO:

BROM MYNTHANDEL: 21.
DR. BUSSO PEUS NACHF. MYNTAUKTIONER: 33
HARALD MÖLLER MYNTAUKTIONER: 50.
HOLGER SIEE MYNTHANDEL: 51.
KENNETH JONSSON: 2–6, 8–12, 14–20, 27, 29,
31, 32, 34, 35, 38–41, 43–48, 52–54.
KORNBLOM MYNTHANDEL: 37.
LEIPZIGER MYNTAUKTIONER: 36, 42, 49.
MAGNUS WIJK: 1, 13, 23, 24, 30
MANFRED OLDING MYNTHANDEL: 7.
MÜNZEN & MEDAILLEN MYNTHANDEL: 22.

Referenslitteratur

Arnold, T.: Grundlinien des Thüringischen Hohlpfennigmünzwesens. *Gesellschaft für Thüringer Münz- und Medaillenkunde*, 2003, Vol. 14 s. 103–30.
Bahrfeldt, E.: *Der Münzwesen der Mark Brandenburg. Von den ältesten Zeiten bis zum Anfang der Regierung der Hohenzollern*. Berlin 1889.
Denicke, J.: *Die Brakteaten der Münzstätte Braunschweig*. Braunschweig 1988.
Kühn, W.: Zur mittelalterliche Prägungstechnik. *Freiberger Münzblätter*, 2000, Vol. 9 s. 1–16.
Posern-Klett, C. F.: *Sachsens Münzen im Mittelalter. Münzstätten und Münzen der Städte und geistlicher Stifter Sachsens im Mittelalter*. Leipzig 1846.
Röblitz, G.: *Geschichte der Münzstätte Jena*. Jena 1976.
Schütz, A.: *Die Hessischen Münzen des Hauses Brabant*. Del II. Kassel 1995.
Steguweit, W.: *Geschichte der Münzstätte Gotha vom 12. bis zum 19. Jahrhundert*. Weimar 1987.
Svensson, R.: Hohlpenningar – senmedeltidens skiljemynt. *Svensk Numismatisk Tidskrift* 2019:4 s. 80–85.

26. Gotha, staden, före 1360.
Penning. Gotiskt E, GOTÄ. 0,40 g, 19 mm.
PK 508.

32. Weissensee, staden, efter 1381.
Penning. +WISSEN. 0,35 g, 18 mm.
PK 862.

38. Naumburg, anonym biskop, före
1380. Penning. NVMBD. 0,22 g, 15 mm.
PK 1051.

27. Gotha, staden, efter 1381.
Penning. +GOTHA. 0,42 g, 18 mm.
PK 516.

33. Langensalza, staden, efter 1380.
Penning. +SALCZA. 0,33 g, 18 mm.
PK -.

39. Arnstadt, grevar av Schwarzburg,
1350-60. Penning. ARNST. 0,36 g, 17 mm.
PK 90.

28. Eisenach, lantgreve Friedrich II,
1323-49. Penning. Gotiskt F, ISENA.
0,38 g, 18 mm.
PK 110.

34. Ellrich, grevar av Hohnstein, 1332-82.
Penning. ELRI. 0,39 g, 17 mm.
PK 138.

40. Saalfeld, staden, 1400-44.
Penning. +SALWELT. 0,40 g, 18 mm.
PK 759.

29. Eisenach, lantgreve Wilhelm III,
1444-65. Penning. Gotiskt W,
+ISENAoh. 0,31 g, 17 mm.
PK 127.

35. Kelbra, grevar, ca 1340.
Penning. KELB. 0,39 g, 19 mm.
Bonhoff 1238.

41. Querfurt, borggrevar, 1300-talet.
Penning. 0,34 g, 18 mm. Tornau 191.

30. Jena, staden, 1405-48. Penning.
+IHENE. 0,35 g, 18 mm. PK 581.

36. Stolberg, staden, 1403-55. Penning.
+STOLB. 0,29 g, 18 mm. PK 812.

42. Schwarzburg, grevar, före 1380.
Penning. 0,39 g, 18 mm. Heus 218.1.

31. Jena, staden, ca 1450. Penning.
+IHENE. 0,40 g, 18 mm. PK 578.

37. Mühlhausen, staden, 1400-talet.
Penning. +MOLHV. 0,46 g, 18 mm. PK 635.

43. Landsberg, kurfurste Friedrich II och
hertig Wilhelm III, 1428-64.
Penning. +LAND. 0,41 g, 18 mm.
Haupt 49:21.

44. Erfurt, ärkebiskop Heinrich III von Virneburg, 1328–46. Penning. MARTINV. 0,43 g, 17 mm. PK 401.

45. Erfurt, staden, 1400-talet. Penning. MARTINI. 0,32 g, 17 mm. PK 436.

46. Erfurt, staden, efter 1465. Hohlheller. 0,27 g, 15 mm. PK 431.

47. Eisleben, grevar av Mansfeld, 1486–1526. Hohlheller. 0,29 g, 15 mm. Tornau 53a.

48. Schmalkalden, grevar av Henneberg, efter 1431. Penning. +SMELKEL. 0,37 g, 17 mm. PK 793.

49. Eschwege, lantgreve Heinrich II, 1328–76. Penning. 0,35 g, 18 mm. Schütz 227.

50. Kassel, lantgreve Ludwig I, 1413–58. Penning. 0,33 g, 18 mm. Schütz 293.

51. Magdeburg, anonym ärkebiskop, 1350–1400. Penning. 0,50 g, 20 mm. Mehl 861.

52. Magdeburg, ärkebiskop Albrecht III von Querfurt, 1382–1402. Penning. 0,40 g, 19 mm. Kestner 1606.

53. Halberstadt, staden och domkapitel, 1363–1520. Penning. 0,40 g, 18 mm. BBB 29.03.

54. Quedlinburg, anonym abbedissa 1350–1450. Penning. 0,18 g, 15 mm. Mehl 373.

FÖRENINGAR & MYNTKLUBBAR I SNF

Falu-Borlänge Myntklubb
www.fb-myntklubb.se

Göteborgs Numismatiska Förening
www.gninfo.se

Halmstads Myntklubb
Östra Infarten 4
313 31 Oskarström

Kalmar Myntklubb
www.kalmarmyntklubb.se

Katrineholm Flen Vingåker Myntklubb
www.kfvmynst.se

Myntklubben Skilling Banco
www.mksb.se

Nola Myntklubb, Örnköldsvik
www.infoom.se/nolamyntklubb

Norrköpings Myntklubb
www.norrkopingsmyntklubb.se

Numismatiska klubben i Uppsala
www.nku.nu

Samlarföreningen Klave
Oskarsgatan 12
331 41 Värnamo

Samlarklubben Numis
www.numisskelleftea.se

Sigtuna Myntklubb
www.sigtunamyntklubb.se

Stockholms Myntklubb
www.stockholmsmyntklubb.se

Strängnäs Myntklubb
ga@aotn.eu

Svenska Pollett föreningen
www.pollett.se

Sävsjö Myntklubb
Parallellgatan 19
576 33 Sävsjö

Södra Dalarnas Myntklubb
medlem.spray.se/sdmyntklubb

Vetlanda Numismatiska Förening
Ölandsgatan 7
574 37 Vetlanda

Villstadortens Myntklubb
Hedvägen 4
314 33 Hyltebruk

Westerbergslagens Myntklubb
Flatenbergsvägen 4
777 34 Smedjebacken

Ändringar och tillägg?

Kontakta: info@numismatik.se